
JOSEP MORAN I OCERINJAUREGUI

SUBSTRAT I SUPERSTRAT EN L'EVOLUCIÓ DEL CATALÀ

1. SUBSTRAT

L'estudi i la valoració de la influència del substrat lingüístic preromà de la llengua catalana és una qüestió molt problemàtica i incerta, fins i tot en alguns camps o respecte d'alguns fenòmens en què aquesta influència sembla més clara, com és el vocabulari comú i la toponímia. Més discutida ha estat sempre la possible influència del substrat en el camp de la fonètica; són ben conegudes les diverses propostes que s'han fet en aquest sentit que no han tingut una acceptació general, com en el cas de la divisió entre català oriental i català occidental, o bé respecte de la palatalització de la *L* llatina inicial en català, que Coromines (1976: 82-85) atribuï hipotèticament a un suposat substrat «sorotàptic», cosa que encara van repetint com a fet provat, per inèrcia o per desídia, els llibres de text de batxillerat o del pseudobatxillerat que ara hom vol imposar.

Aquesta incertesa és deguda sobretot, però no únicament, a la manca d'informació de què disposem respecte del caràcter lingüístic del nostre substrat. Encara no hi ha una unanimitat total entre els estudiosos quant a la seva composició, fins i tot limitant-nos a l'àrea constitutiva, que és on el substrat pogué influir més en la configuració de la llengua. Hom pensa, basant-se en l'epigrafia, que el substrat era totalment de caràcter ibèric, que no hi havia cap llengua indoeuropea en el moment de la romanització. Però d'altres estudiosos creuen que, si bé la llengua ibèrica fou l'única que disposà d'un sistema d'escriptura, no podia ésser l'única existent, si tenim en compte que en la dita

àrea constitutiva la cultura ibèrica succeïa immediatament a una cultura arqueològica, la dels camps d'urnes, a la qual se sol atribuir un caràcter lingüísticament indoeuropeu, que difícilment podia haver desaparegut del tot al moment de la romanització. De manera que, en aquest supòsit, hi devien conviure llavors diverses llengües d'origen diferent, com a la veïna península itàlica i a Sicília.¹

Aquest argument, de caràcter arqueològic, vindria reforçat pel fet que la llengua catalana presenta ara encara un vocabulari no indoeuropeu i indoeuropeu no llatí, cèltic sobretot, que solem atribuir al substrat preromà, i que en aquest supòsit és clar que aquest substrat ha d'ésser vari, també per a la toponímia, que presenta elements d'origen divers, a vegades ben pròxims, com *Arbeca* (indoeuropeu) i *Tàrrega* (no indoeuropeu), i potser també per alguns trets fonètics, encara que siguin més discutibles, com el cas de la *ela* palatal, que hem assenyalat, o com la sonorització de les consonants oclusives intervocàliques llatines, que se solia atribuir a la lenició cèltica, a què ens referirem més endavant.

Davant d'aquesta incertesa hi ha hagut dues posicions extremes. En primer lloc la d'atribuir al substrat qualsevol fenomen que no té una explicació clara amb posterioritat segons els nostres coneixements; per contra, també hi ha hagut la posició de negar qualsevol influència del substrat (excepte en el vocabulari potser) pel fet que no tenim una informació clara per a justificar aquesta influència.²

Els dos extrems són perillosos; en el primer cas, el d'atribuir al substrat qualsevol fenomen d'origen desconegut, es poden produir, i de fet s'han produït, abusos, com en el cas de les diferents teories que li atribuïen una influència directa en la divisió dialectal, que hem esmentat. En aquest cas Coromines fins i tot s'inventa el substrat «sorotàptic» indoeuropeu, al qual li assigna un influx molt important en la configuració del català. Però aquest substrat no ha estat confirmat pels especialistes: ni pels indoeuropeïstes ni pels epigrafistes que han reconsiderat les llegendes dels ploms d'Arle, que segons Coromines eren sorotàptics precisament. Respecte de la posició contrària, negacionista, podem dir que el fet que nosaltres no disposem d'informació suficient o prou àmplia d'aquest període remot no vol dir que no hagi existit, ni que no hi hagi pogut influir. No podem confondre en cap cas els nostres coneixements actuals, per força incomplets, amb la realitat operativa en un període remot.

De fet, l'estudi del substrat sovint ha estat molt condicionat per prejudicis i apriorismes. Hom vol demostrar moltes vegades pel substrat allò que d'antuvi pensa que és cert, forçant i manipulant dades i arguments, com en el cas de les innombrables i inefables tesis bascoiberistes, que a vegades arriben fins a la universitat. Penso que hauríem de reconsiderar, d'estudiar de nou el substrat a partir de les dades certes disponibles, però sobretot sense prejudicis ni preferències, és a dir amb seny i honestat científics.

No hem de caure en un escepticisme total, però hem d'avançar amb molt de compte i disposats a rectificar sempre que calgui. És a dir, que no hem de sostenir qualsevol

(1) Sobre aquesta qüestió, vegeu «Col·loqui sobre el substrat lingüístic del català».

(2) Per a un tractament ampli d'aquesta problemàtica: Pascual, José A. (1986: 363-382) i Moran, J. (1994: 9-24).

hipòtesi o conjectura com si ja fos un fet provat. Hi afegiré, encara, que hem d'estar molt atents als fenòmens lingüístics del català que tenen una continuïtat en les àrees veïnes, particularment pel cantó de la Gàl·lia; i això sobretot, però no únicament, en el camp de la toponímia. Abans d'atribuir algun origen preromà autòcton a qualsevol topònim no llatí que no estigui documentat en les fonts clàssiques, hem de comprovar que no es trobi també a la Gàl·lia. Això s'escau en el cas de *Verdú* (Urgell), que és un topònim que apareix el 1081 en un territori de repoblament, conquerit el mateix segle xi, i que té un paral·lel en el *Verdun* (< *Verodunum*) francès; però també en el cas de *Besalú*, *castro Bisulduni* l'any 966, i el seu territori *Bisuldunense* documentat el segle ix (Bolíós i Hurtado 1998). Tothom, fins i tot Coromines, considerava que aquest topònim és un dels exemples més clars de toponímia d'origen cèltic a Catalunya (Coromines 1965: 79-80); però recentment l'*Onomasticon Cataloniae* (vol. II, s. v. *Besalú*) rebutja aquesta possibilitat perquè el primer element *Bisul-* no es pot considerar cèltic sinó ibèric, i a continuació atribueix també una procedència ibèrica al segon element, adduint-hi com a prova alguns epígrafs ibèrics de la Serreta d'Alcoi on figura transcrita la llegenda *b.i.o.s.i.l.d.u.* Jo no dic que el Besalú català no pugui ésser autòcton, però abans d'establir una etimologia que considero aventurada caldria haver tingut en compte almenys les etimologies que s'han suggerit per als seus paral·lels gàl·lics del tipus *Bézaudun*, *Bésaudun*, que hi ha escampats fins al Delfinat i a Provença, on difícilment pot haver arribat una influència ibèrica. Així, Dauzat i Rostaing (1978: 81, s. v. *Bézaudun*) afirmen que es tracta d'un mot compost d'un primer element incert més el conegut mot cèltic *dunum* 'fortalesa, turó'; i Nègre (1990: 173, s. v. *Bésaudun* o *Bézaudun*) proposa una etimologia cèltica fins i tot per al primer element: «= gaul. *bodi-* 'victoire' (LG) + suff. gaul. *-al*, celui de *cant-al-on* + gaul. *dunum* 'enceinte fortifiée', donc: 'enceinte fortifiée de la victoire'; *o* et *e* gaul. peuvent alterner, ainsi que *d* et *s*».

Respecte de la fonètica, també hi ha fenòmens a reconsiderar: un dels trets que presenten les llengües i dialectes de la Romània occidental i que se solia atribuir a una influència cèltica, concretament a la lenició cèltica, és la sonorització de les consonants sordes i oclusives en posició intervocàlica. Doncs bé, sembla que no podem estar tampoc segurs d'això, perquè, segons l'indoeuropeïsta ben acreditat Francisco Villar, la lenició cèltica i la dita sonorització són fenòmens diferents, que es poden produir independentment. Com que, a més, a la península Ibèrica no s'observen casos de lenició cèltica, difícilment, segons Villar (1996: 496-497), pot ésser aquesta la causa de la sonorització a què ens referim.

Tanmateix, els romanistes no podem deixar de considerar que un fenomen com és el d'aquesta sonorització presenta tots els indicis que pot respondre a una influència de substrat; i podem observar també que en totes les llengües i dialectes romànics que presenten aquest fenomen (que no és present ni en els manlleus bascos antics del llatí ni en l'italià de la Toscana cap avall), en totes aquestes llengües i dialectes se sol detectar l'existència d'elements cèltics. De fet, els fonetistes com Grammont (1933:

200-201) inclouen tant la lenició cèltica com la sonorització romànica intervocàlica dins el fenomen de l'assimilació consonàntica al seu entorn sonor.

Pel que fa a la introducció dels elements cèltics en la llengua catalana, és possible que hi hagin arribat de forma diversa i en períodes diferents, no tan sols en onades prehistòriques associades a la cultura dels camps d'urnes, sinó també posteriorment, fins i tot durant el període de domini romà, en forma d'establiments populars. Francisco Villar (1996: 513) ha remarcat en aquest sentit el fet que explica Cèsar (BC, I, 51), que estant prop de Lleida se li acostaren, al seu campament, un grup gran de 6.000 genets i arquers, procedents de les Gàl·lies, que amb els seus familiars podien ésser 20.000 persones, els quals cercaven ni més ni menys que terres per a establir-s'hi; fets com aquest poden haver ocorregut sovint sense que els historiadors n'hagin parlat, i com que llavors la densitat de població era escassa, és molt probable que aportacions com aquesta hagin pogut tenir una transcendència lingüística ulterior.

De tota manera, sí que hi ha alguns trets de caràcter fonètic que crec que podem atribuir raonablement, amb les dades de què disposem, a una influència de substrat, almenys com a motor inicial. Em refereixo concretament a la confusió o neutralització entre la *b* bilabial i la *v* labiodental; sabem clarament per la documentació més remota, del segle ix, que les terres pirinenques feien aquesta confusió, més ben dit no coneixien la *v* labiodental. Aquest fet té una continuïtat a ambdós costats dels Pirineus, incloent-hi, és clar, la zona de parla basca actual. Es tracta, sens dubte, d'un fenomen degut, almenys al començament com dic, a la influència del substrat preromà o prelatí pirinenc, o bascoide com diria Coromines, però també deu haver contribuït a l'extensió progressiva d'aquest fenomen més enllà de l'àrea pirinenca inicial el fet que l'oposició entre [b] i [v] té un rendiment baix, i per això la llengua pot assumir-la sense gaires problemes estructurals, almenys oralment (Moran 1994: 25-41).

2. SUPERSTRAT

Contràriament a l'atenció que ha merescut el substrat –a vegades obsessiva i tot– en els estudis de la llengua catalana, el superstrat, de caràcter germànic, sobretot gòtic però també franc, ha estat poc considerat, per regla general. Per exemple, en la complexa teoria de Badia sobre la formació dels dialectes catalans en què fa conjuguar substrat, romanització i arabitxació, el superstrat no hi figura per a res. I en alguns manuals d'història de la llengua la descripció de la influència del superstrat és descrita de manera contradictòria: es considera que els (visi)gots ja es trobaven romanitzats quan arribaren a casa nostra i alhora es descriu l'aportació directa de germanismes gòtics, que són afirmacions difícilment compatibles.

A més de la dificultat de l'estudi d'aquest element i del fet que en les nostres universitats no hi ha tradició (ni interès, sembla) en l'estudi de la lingüística indoeuropea

o germànica antiga en particular, a més d'aquests factors crec que en aquest desinterès pot haver influït també algun motiu ideològic, més o menys inconscient o inconfessable.

En aquest sentit, la connotació de «bàrbara» que sempre ha tingut la cultura gòtica en els ambients mediterranis classicitzants (recordem que aquest és l'origen de la denominació de l'art «gòtic»), no devia deixar d'influir en els nostres estudiosos de formació cultural noucentista, molts dels quals eren, a més, políticament aliadòfils, francobritànics més concretament, en el sentit de contraris als germanòfils, encara que els termes *franco-* i *anglo-* siguin lingüísticament també germànics d'origen.

Això i el fet que la cultura oficial espanyola, de caràcter centralista i castellanista, hagi manipulat el període i la cultura del regne visigòtic de Toledo com un fet precursor de la «unidad de España» (oblidant que els dominis d'aquest regne van comprendre sempre la Septimània gàl·lica), ha induït sens dubte els nostres estudiosos a defugir la consideració de la possibilitat d'una influència germànica fora d'alguns manlleus lèxics i de l'onomàstica de l'època, sense insistir massa en la importància d'aquests elements.

Però és ben segur que l'estudi aprofundit d'aquesta onomàstica d'origen germànic, ara que en disposem de bons repertoris,³ pot donar resultats sorprenents, no solament per la gran extensió i varietat de formes, algunes de les quals no són documentades en cap altre lloc d'Hispania, com *Adroer* o *Adrover* (Moran 1995: 137-143), sinó també per la pervivència de formes de la declinació gòtica que s'observa durant el segle ix i al començament del x.

També caldria estudiar més i millor, i sense prejudicis, el vocabulari català d'aquest origen i la seva extensió per la Romània pròxima.

I també, ja posats en el camp de la fonètica, com ja he apuntat alguna vegada, crec que fóra oportú d'estudiar seriosament la possibilitat que el fort accent d'intensitat que caracteritza les llengües germàniques hagi influït en la configuració fonètica del català, sobretot, però no únicament, en català oriental, no solament per l'existència d'un accent tònic fort sinó també, i principalment, perquè aquest fet pot haver contribuït a l'afebliment de les vocals àtones, provocant caigudes freqüents i neutralitzacions sistemàtiques (Moran 1994: 17-22).

Finalment i repetint el que deia abans, diré que cal estudiar tots aquests fenòmens bé i sense prejudicis. Bé, en aquest cas, vol dir amb la perícia i la paciència que requereixen, sense aferrar-se a hipòtesis ingènues o precipitades, i tenint sempre en compte la complexitat de la matèria i de totes les seves implicacions. I també sense prejudicis ideològics, ni dels de caràcter més o menys polític, ni tampoc de teòrics, de caràcter apriorístic, perquè en aquest camp de recerca que podem anomenar d'arqueologia lingüística la base sempre serà probablement de caràcter més aviat empíric.

JOSEP MORAN I OCERINJAUREGUI
Universitat de Barcelona
Institut d'Estudis Catalans

(3) Vegeu la relació bibliogràfica a Moran (1995: 23-26).

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- «Col·loqui sobre el substrat lingüístic del català» dins *Llengua & Literatura*, 3 (1988-1989), Barcelona, IEC, pp. 341-426.
- COROMINES, J. (1965) *Estudis de toponímia catalana*, I, Barcelona, Editorial Barcino.
- (1976) *Entre dos llenguatges*, Barcelona, Curial.
- BOLÓS, J. i V. HURTADO (1998) *Atles del comtat de Besalú (785-988)*, Barcelona, Rafael Dalmau, Editor.
- DAUZAT, A. i Ch. ROSTAING (v. 1978) *Dictionnaire étymologique des noms de lieux en France*, 2a ed., París, Librairie Guénégaud.
- GRAMMONT, M. (1993) *Traité de phonétique*, París, Librairie Delagrave.
- MORAN, J. (1994) *Treballs de lingüística històrica catalana*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (1995) «Els germanismes en la toponímia catalana», pp. 23-26.
- NÈGRE, E. (1990) *Toponymie générale de la France*, I, Genève, Librairie Droz S. A.
- PASCUAL, José A. (1986) «Las explicaciones de substrato aplicadas al catalán» dins *Actes del setè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Tarragona-Salou, 1-5 octubre 1985*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 363-382.
- VILLAR, F. (1996) *Los indoeuropeos y los orígenes de Europa. Lenguaje e historia*, 2a ed., Madrid, Gredos.

